

Б.Жонкешов¹

¹ А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Алматы қ., Қазақстан

Ә.Ахметұлы²

² А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Алматы қ., Қазақстан

Қытайдағы қазақтар тілінің динамикасындағы тілден тыс факторлар (Тіл-жазу қызмет ережесі)

Аңдатпа

Тілдің ішкі дамуының динамикалық көрсеткіші лингвистикалық факторлармен бірге экстралингвистикалық факторларға да байланысты екендігі анық. Экстралингвистикалық фактор дегенде ең алдымен қоғам, қоғамдық құрылыс, ондағы тілге байланысты жүргізіліп отырған саясат ойымызға оралады. Қоғамның дамуы тілдің дамуына әсер етеді.

Қытайдағы қазақтардың қытай ұлтының арасында отыруы немесе өзге елдермен (ұйғыр, дұңған, моңғол және т.б.) іргелес қоныстануы, олардың тілдеріне әсер етпеуі мүмкін емес. Сондай-ақ, қытай ұлтының аз ұлттарға қатысты жүргізіп отырған тілдік саясаты осы экстралингвистикалық факторларға жататындығы сөзсіз. Біз қарастырып отырған Қытайдағы қазақтардың тілінің динамикасына әсер етіп отырған экстралингвистикалық факторлардың ең негізгі факторы «Тіл-жазу туралы Ереже» екендігін баса айтқымыз келеді. Себебі бұл қытай халқының аз санды ұлттарға жүргізіп отырған тілдік саясаттың басты құжаты болып табылады. Қытайдағы қазақтарда бұл құжат «Шыңжаң ұйғыр автономиялы районның тіл-жазу қызмет ережесі» деп аталады.

Мақаламызда осы Ережеде көрсетілген тармақтарына жекелей тоқталып, орындалу барысы нақты дәлелдермен сөз етіледі.

Түйін сөздер: диаспора, динамика, экстралингвистикалық фактор, қытайдағы қазақтардың тілі, тілдік ландшафты, термин, дифференциялану, интеграциялану

Диаспора тілінің дамуына, жалпы тілдің дамуындағы сияқты екі фактор әсер етеді. Оның бірі лингвистикалық фактор болса, екіншісі экстралингвистикалық фактор. Біз мақаламызда осының екіншісі тілден тыс факторларға тоқталып отырмыз.

Ақпарат көздеріне сүйенсек, «Қытайдағы қазақтарда қазақ тілі жақсы сақталуымен бірге кеңінен қолданылып отыр. Қазақ тілінің дамуына қажетті кейбір мүмкіндіктер жасалған. Қазақ тілі Қытайда тұратын 57 ұлт қолданылатын 80-нен астам тілдің арасында Қытай тілінен кейінгі, жалпылай қолданыс саласы кең, ықпалды саналатын 5 тілдің бірі болып табылады» [1,

228 б.] деген баға беріледі. Бұл 1998 жылғы дерек екендігін ескерте кетпекпіз.

Тілдің ішкі дамуының динамикалық көрсеткіші лингвистикалық факторлармен бірге экстралингвистикалық факторларға да байланысты екендігі анық. Экстралингвистикалық фактор дегенде ең алдымен қоғам, қоғамдық құрылыс, ондағы тілге байланысты жүргізіліп отырған саясат ойымызға оралады. Қоғамның дамуы тілдің дамуына әсер етеді. Сөзіміз дәлелді болу үшін Х.Е.Искакова мен Г.Б.Сейітқұлованың мына бір пікірін келтіре кеткенді жөн көріп отырмыз: «Соңғы он бес жылдар шамасында қазақ тілінің лексикалық қоры Қазақстандағы саяси-әлеуметтік, мәдени, экономикалық және технологиялық өзгерістергебайланысты көптеген өзгерістерді басынан кешіруде. Әрине, бұл өзгерістер тіл саясатымен, мемлекетте жүргізіліп жатқан тілдік құрылыммен ұштасып жатыр. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасындағы қазақ тілі мәртебесінің мемлекеттік дәрежеде жоспарлануы да негізгі объективті себеп болып табылады» [2, 46б.].

Тілдің даму жолында екі түрлі үдеріс болады. Оның біріншісі – біртұтас тілдің өз ішінен ыдырап, жеке диалектілерге, тілдерге бөлшектену үдерісі. Бұл үдеріс тіл білімінде – бөліну (дифференциялану) деп аталады. Екіншісі – жеке диалектілердің, тілдердің бір-бірімен жақындасу, бірігу үдерісі. Бұл – бірігу (интеграциялану) деп аталады. Тілдердің дамуында болатын, мұндай бөліну (ажырасу) үдерісі де, бірігу (қосылу) үдерісі де қоғамда орын алып жатқан кейбір мәселелерге тікелей байланысты. Қоғамның бөлшектенуі тілдің де бөлшектенуіне әкеп соғады. Болмаса керісінше: әртүрлі тілде сөйлейтін қауымдардың бірігуі олардың тілдерінің де бірігуін туғызады.

Көрсетілген осы үдерістер біз сөз еткелі отырған диаспора тілінің динамикасына тікелей қатысты екендігі сөзсіз. Қытайдағы қазақтардың қытай ұлтының арасында отыруы немесе өзге елдермен (ұйғыр, дұңған, моңғол және т.б.) іргелес қоныстануы, олардың тілдеріне әсер етпеуі мүмкін емес. Сондай-ақ, қытай ұлтының аз ұлттарға қатысты жүргізіп отырған тілдік саясаты осы экстралингвистикалық факторларға жататындығы сөзсіз. Біз қарастырып отырған Қытайдағы қазақтардың тілінің динамикасына әсер етіп отырған экстралингвистикалық факторлардың ең негізгі факторы «Тіл-жазу туралы Ереже» екендігін баса айтқымыз келеді. Себебі бұл қытай халқының аз санды ұлттарға жүргізіп отырған тілдік саясаттың басты құжаты болып табылады. Қытайдағы қазақтарда бұл құжат «Шыңжаң ұйғыр автономиялы районның тіл-жазу қызмет ережесі» деп аталады. Бұл жерде бір ескерте кететін мәселе бар. Кейде құжат ресми заңдық негізі бар құжат болып табылғанымен, сол өңірлердегі тілтұтынушылардың тілдік жағдаятынан толық ақпарат бере алмауы және тілдің оң жағынан дамуына жағдай тудырмауы әбден мүмкін. Сол себепті Ережеде көрсетілген ақпараттардың барлығына толықтай сенуге болмайтын жағын қаперімізге алуымыз керек. Сауалнама жүргізуде азаматтар Тіл-жазу ережесіндегі кейбір тармақтардың

шынайы жүзеге асырылып жатпағандығы туралы өз көзқарастарын білдірген еді.

Тіл-жазу қызмет ережесіне қысқаша сипаттама беріп кетсек. Құжат 1993 жылы 25-қыркүйекте Шинжаң Ұйғыр Автономиялы Райондық 8-кезекті Халық Құрылтайы Тұрақты Комитетінің 4-мәжілісінде мақұлданған. 2002 жылы 20-қыркүйекте Шыңжаң Ұйғыр Автономиялы Райондық 9-кезекті Халық Құрылтайы Тұрақты Комитетінің 30-мәжілісінің «Шыңжаң Ұйғыр Автономиялы Райондық тіл-жазу қызмет ережесіне өзгеріс енгізу жөніндегі қаулысы» бойынша түзетілді.

Ереже ұлттардың тіл-жазуын дамыту, көркейту, әр ұлт халықтарының ғылым, мәдениет өресін жоғарлату үшін, «Жұңхуа Халық Республикасының Ұлттық территория автономия заңындағы», «Жұңхуа Халық Республикасының Мемлекетте біртұтас қолданылатын тіл-жазу заңындағы» және басқа да қатысты заңдағы, заң-ережелердегі белгілемелерге негізделіп, Шыңжаң Ұйғыр Автономиялы Районының жағдайына ыңғайланып жасалған.

Ереже 33 тармақтан тұрады. Бұл тармақтар алты тарауға топтастырылып берілген. Атап айтқанда, 1) Жалпы принциптер, 2) Тіл-жазуды қолдану және оны басқару, 3) Тіл-жазуды үйрену және аударма, 4) Тіл-жазуды зерттеу және арнаға түсіру, 5) Заңдық жауапкершілік, 6) Қосымша.

«Жалпы принцип» атты тарауда тіл-жазу қызметінде ұлттардың тіл-жазу теңдігі принципіне көңіл аудару, ұлттардың өз тіл-жазуын қолдану, дамыту бостандығын қамтамасыз ету, ұлттардың өзара тіл-жазу үйренуге үндеу және шабыттандыру, тіл-жазуды саяси, экономика, мәдениет салаларында жан-жақты дамытуға қызмет еттіру, ұлттардың ынтымағын, алға басуын және бірге гүлденуін ілгерлету деген мәселелерге басымдық берілген. Сонымен бірге аз ұлттардың тіл-жазуды қолдануын және ғылыми зерттеуді күшейту, ұлттардың тіл-жазуын арнаға түсіруді ілгерлетуі керектігі де назардан тыс қалмаған. Тіпті, алтыншы тармақта, тіл-жазу қызметінде көрнекті нәтиже көрсеткен орындар мен адамдарды мадақтап, марапаттап отыру қажеттігіне де басымдық берілген.

Бұл жөнінде Шыңжаңда тұратын ұйғыр, қазақ, моңғол, қырғыз тілдерінде жазылған әдебиеттің әр жанрындағы шығармаларды әр жыл сайын бағалап, сараптап, марапаттап отыратындығын айтуға болады. Бір ғана қазақ тілінде жазылған романдар, прозалық, поэзиялық өзгеде жинақ кітаптар мемлекеттік бағдарламалармен тегін жарық көрсін иә автордың жеке қаржысымен басылым көрсін, бәрібір оған қыруар қаламақы төленді. Әрі жыл сайын аз санды ұлттар әдебиетінің әр жанрлары бойынша берілетін сыйлықтарға ұсына алады. Мысал ретінде Шыңжаң «жас қаламгерлер» сыйлығы мен қазақ-қырғыз «дүлдүл» әдебиет сыйлығы, ҚХР мемлекеттік жылдың ең үздік туындысы, ШҰАР жылдың ең үздік туындысы т.б., марапатау дәстүрлері тәжірибеде бар. Аудармалар да, түрлі сөздіктер де бұдан қағыс қалмайды.

Ал «Тіл-жазуды қолдану және оны басқару» атты тарауда негізінен аз санды ұлттар тілдерінің мәртебесі айтылады. Атап айтқанда, автономиялық

аудандарда сол ұлттардың тілі қытай тілімен тең қолданыста болатындығы, оның ішінде тілдік ландшафты маңдайшалардағы, өнімдердегі жазуларда, жиналыстарда, емтихан тапсырғанда, сотқа шағымданғанда, алыс-беріс хаттарда, бұқаралық ақпарат құралдарында хабар таратуда, қаржы саласында және т.б. сол аудандарда қолданылатын тілдермен негізгі қытай тілінің тең қолданылатындығы санамалап көрсетіледі. Бұған байланысты қолымызда Қытайда бірнеше қазақ басылымдары, теле-радио және ғаламторда қазақ сайттары ашылып, күні бүгінге дейін өз деңгейінде жұмыстарын атқарып отырғандығы туралы ақпарат бар. Олардың бірқатары мыналар:

Пекинде жұмыс істейтін мемлекет дәрежелі ақпарат-баспасөздерінен Қытайдың мемлекеттік радиосының қазақ тілі бөлімі (CNR), Орталық телевизиясының қазақша хабар орталығы (CCTV), ҚХР ұлттар аударма мекемесі, Ұлттар баспасы, Орталық телевизия торабы (CNTV), Халық газеті, «Ұлттар әдебиеті» журналын атауға болады. Ал, ШҰАР өлке дәрежелі ақпарат-баспасөздерінен: Шыңжаң халық радиостансасы; Шыңжаң телевизиясының қазақ тілді үшінші арнасы (XJTV3) және сегізінші арнасы (XJTV8); Шыңжаң телевидение-аударма мекемесі, Шыңжаң халық баспасы, Шыңжаң жастар-өрендер баспасы, Шыңжаң ғылым-техника баспасы, Шыңжаң әсемөнер-фотосурет баспасы секілді тізімдерді арттыра беруге болады. Газет-журналдардан «Мұра», «Шұғыла», «Тіл және аударма», «Шыңжаң қоғамдық ғылымы», «Шыңжаң қоғамдық ғылымдар мінбесі», «Жонго ұлттары», «Жастар жәзирасы», «Оқырман өресі», «Көкжиек», «Шыңжаң университетінің ғылыми журналы» т.б.; «Шыңжаң газеті», «Шыңжаң ғылым-техника газеті», «Шыңжаң оқу-ағарту газеті» т.б. жарық көріп отыр. Әр облыс, аймақ аудандардың қазақ тілінде тарататын телевизиясы, радиосы, журнал-газеттері, кітапханалары жеткілікті. Саны мол болғандықтан бәрін тізіп отырмадық.

Қазақ тіліндегі сайттарға келсек, жоғарыда мысал ретінде аталған ақпарат-баспасөз орындарының бәрінің де қытай тіліндегі және аз санды ұлттар тіліндегі сайттары бар. «Тәңіртау торабы», «Күнлүн торабы» қатарлы арнайы үкіметтік сайттарынан тыс, әр дәрежелі үкіметтің өзінің қос тілді сайттары болады.

Бұлардан басқа, 1990 жылдардан бастап ғаламтор әлеміне қосылған жеке азаматтар құрған «Ауыл», «Сен қазақ», «Күлтегін», «Шалқар», «Еларыс», «Керуен», «Бозбала» қатарлы рухани қажеттілікті қамтамасыз ететінұзын саны 100-ге жуық сайттар болған. Қазақтың небір танымал жастары қанатын ұштап, арғы-бергі беттегі, тіпті алыс-жақын шетелдердегі қандастар пікір алысып, кеңес құратын жаналықтармен жүздесетін аса ауқымды орталықтарға айналған еді. Алайда, өкінішке орай, кейінгі кездегі Шыңжаңдағы заңдық тәртіптің қатаюына байланысты олардың барлығын жауып тастаған.

Ал, жоғарыда атап-өткеніміздей, тілдік ландшафты маңдайшалардағы, өнімдердегі жазуларда, жиналыстарда, емтихан тапсырғанда, сотқа шағымданғанда, алыс-беріс хаттарда, бұқаралық ақпарат құралдарында хабар таратуда, қаржы саласында және т.б. сол аудандарда қолданылатын

тілдермен негізгі қытай тілінің тең қолданылатындығы санамалап көрсетіледі.

Мысалы, маңдайшалықтар мен іс шаралардың тақырыптары алдымен қазақ тілінде, одан кейін қытай тілінде жазылатын. Ал, төмендегі бірнеше мысалға қарасақ, кейінгі бес жылдан бері онда да азды-көпті өзгерістер болғанын байқаймыз.

Достық жолы

2010 жылғы аймақтық спорт істері туралы талқы жиналыс

Соңғы мысалда қазақшасы жазылмаған. 2010 жылдардан бастап, қазірге дейін түрлі іс-шараларда кейде қазақ тілінде тақырып жазу қағыс қалып отыр.

«Тіл-жазуды үйрену және аударма» атты үшінші тарауда сол мемлекетте негізгі тіл болып табылатын қытай тілінің қолданыс аясының, оның мәртебесін, кез келген аз ұлттар халықтарының қытай тілін білуге

міндеттейді және шетел, қытай тілінде жарыққа шыққан кітаптарды аудару қажеттігі басым көрсетіледі.

Қытай тілін білуге міндеттейді дегенде, жарты ғасыр бойы аз ұлт зиялылары мен үкімет қызметкерлеріне қытай тілін білу міндеттелген. Аз санды ұлттар тілінде оқытатын мектептерде бірінші сыныптан бастап қытай тілін бір сабақ ретінде оқу міндет болып келген. 2003 жылдан бері қарай Шынжанның жер-жерінде сынақ ретінде қос тілді оқыту жүйесін бұйрық арқылы іске қоса бастады. Аталған бұйрыққа сай, бастауыш-орта мектептерде жаратылыстық пәндер қытай тілінде, қоғамдық пәндер қазақ тілінде оқытылатын болды. Осыдан кейін, бірте-бірте қытай тіліне басымдылық беріле бастаған. Бұл туралы Іле Педагогикалық Университеті қытай тілі институтының ұстазы Дияо Шияоуидың «Шынжаңдағы аз санды ұлттардың қос тілде оқу-ағартуының даму барысы» атты мақаласында мынадай статистикалық мәліметтер бар:

«2003 жылдан бастап аталған қаулы атқарылып, 18 миллиард юань (шамамен 2 миллиард 795 миллион АҚШ доллары) қаржы бөлініп, орта-бастауыш мектептердің 11648 мұғалімі қос тілде сабақ беру курсынан өтті. 2007 жылға келгенде қос тілмен сабақ өтуге қабілетті оқытушылар саны 118 мың адамға жетті. 2009 жылы 44 миллион 600 мың юань (шамамен 6 миллион 666 мың АҚШ доллары) қаржы бөлініп, екінші мерзім «қытай тілді ұстаздарды жетілдіру» деген қаулыны жүзеге асырды. 2012 жылы Шынжаңда қос тілде сабақ беретін 2900 оқытушы дайындалды»[3].

Бұл мәліметтерге қарағанда, 2012 жылдан қазірге дейін мектептерде қазақ тілінен басқа сабақтар түгелдей қытай тілінде өтілетін болды.

Шынжаңда шетел және қытай тіліндегі кітаптар аз санды ұлттар тіліне аударылуы міндеттеліп отырады. Орталық аударма мекемесі қытайдың барлық заң-саясаттарын дер кезінде аударып отырады. ШҰАР тіл-жазу комитеті ғылым-техникалық терминдерді, жаңа атауларды, медициналық, физикалық, биологиялық терминдерді аударып, кітап етіп шығарып ақпарат-баспа сөзде қолдануға беріп отырды. Оған қолымызға түскен мына сөздіктер дәлел бола алады:

Найман С. Ханзуша-қазақша үлкен сөздік.-Шынжаң халық баспасы, 2006 ж. 1 қыркүйек;

Ханзуша-қазақша оқушылар сөздігі.-Шынжаң халық баспасы, 2007 ж. қазан;

Қазақ тілінің емле сөздігі. ШҰАР тіл жазу қызметі комитеті жасаған.—
Үрімжі: Шынжаң халық баспасы, 1986 жыл.

Әдебиет және өнерге байланысты шетелдің әйгілі шығармалары алдымен қытай тіліне сосын аз санды ұлттар тіліне аударылып отырады. Дүниежүзіне танылған атақты классиктермен қоса осызаманғы нобель сыйлығының иегері атанған тұлғалардың туындылары да кешікпей қазақ тілінде басылым көреді. Орқан Памуктің «Менің атым қырмызы», Қалида Хүсейеннің «Батпырауық қуған жан» атты романдарын атауға болады. Қытайдың мыңжылдықтардан бергі классик тұлғаларының шығармалары, осызаманғы әйгілі жазушыларының шығармалары да қазақ тілінде кітаптар

болып шығады. «Су бойында», «Қызыл жартас», «Батысқа сапар», «Лианожай аңыздары» қатарлы төрт кесек шығармаларының қазақ тіліндегі нұсқалары неше рет жұртпен жүздескен. Ал, қытайдың 20 ғасырдан бергі өте танымал тұлғалары Лу Шунь, Мао Дунь, Гоморо, Лау шы, Мо янь шығармалары түгелдей қазақ тіліндегі нұсқасымен қандастарымызға таныс. Сонымен қатар аз санды ұлттардан шыққан әдебиетшілердің шығармалары да алдымен қытай тіліне, сосын басқа ұлттардың тіліне аударылуы міндеттелген.

Шыңжаң телевидение-аударма мекемесі секілді әр аймақтардың кино-телефильм аударып жасау орталықтары да шетелдің және қытайдың көркем шығармаларын қазақ тіліне аударып, телеарналардан көрсетіп отырады. «Ұлттар әдебиеті», «Оқырман өресі», «Көкжиек» қатарлы журналдар тек қана шетел және қытай тілінен аударылған шығармаларға арналған. Шыңжаң газеті, Алтай, Іле, Тарбағатай газеттерінің де басым бөлігі қытай елінің саяси заң-түзімдерін күн сайын аударып отырады.

«Тіл-жазуды зерттеу және арнаға түсіру» тараушасында аз ұлт тілдерін зерттеуді, жазуда, айтуда бірізділікті сақтауды көрсетеді. Тіпті, жеке ережелер қабылдауды мақсат етеді. Сонымен бірге терминдер мен ономастикаға да баса көңіл аударылады. Терминдерді зерттеуді, кісі аттары мен жер-су аттарының бірізді қолдану мақсатында, оларды бекітудің маңызы зор екендігін атап көрсетеді.

Жазуда бірізділікті сақтау бойынша 1986 жылы ШҰАР Ұлттар тіл-жазу қызметі комитеті О.Қанапиннің редакторлығымен «Қазақ тілінің емле сөздігі» басып шығарды. Бұл кітап Үрімжі қаласында «Шыңжаң халық баспасынан» жарық көрді. Ал терминдерге келер болсақ, ол жақтағы жарық көрген бірненше терминологиялық сөздіктер қытайдағы қазақтардың терминологиялық жүйесінің мейілінше жолға қойылғандығына дәлел бола алады. Дегенмен, бүгінгі таңда Қытайдағы қазақ ғалымдарымен бірге отандық ғалымдар да терминдерге байланысты алаңдатушылық көзқарастарын білдіріп отырғандығы байқалады. Қытайдағы қазақтардың қолданысындағы терминдер мен қазақстандық қазақтардың терминдеріндегі айырмашылықтың болуы, тұтастықтың, ортақтықтың жоқтығын үлкен қауіп деп есептейтідігін аңғаруға болады. Профессор-жазушы С. Жанболат: «Қазақстан жақ тәуелсіздік алғалы бері қазақша атау-терминдерді жетілдіруге қатты кірісіп кетті. Алайда бұл жұмысқа диаспорадағы тілгерлерді елеп-ескеріп шақырған жоқ, араластырған жоқ. Нәтижесінде диаспорадағылар Қазақстанда атау-терминнің жай-күйінен хабарсыз қала берді. Қазір мұнда Қазақстан телехабары көрілмейді, радиосы естілмейді, басылымдары келмейді. Интернетпен айналысатындардың дені кириллше танымайды. Демек диаспорадағы қазақтар өз үкіметі бекіткен атаулармен немесе бұрыннан дағдыланған терминдерімен (мысалы «информация» сықылдыларды қолданып) кетіп барады. Сонымен, талай сөздер екі жақтағы қазақтарға өзара бейтаныс атау болып, қатары барған сайын молаюда» [4] деп дабыл көтерсе, Қазақстандық ғалым К.М.Қоңырбаева «Осы мәселенің байыбына бойлай, болашағын болжай алатын көреген ғалым, ұлт жанашыры пікірін қаперге алып, екі елде тұрып жатқан қазақтардың қолданып жүрген

терминдері мен атауларында елеулі айырмашылықтардың бар екендігін ескергеніміз абзал. Тіл болашағы туралы Қытай жеріндегі қазақтар мен қазақстандықтар үшін де бүгінгі таңдағы ең басты қаперімізде ұстауды талап етерлік жәйіттер көп. Жаһандану жағдайында басым тілдерді үйренуге мәжбүр болып отырмыз. Сондықтан, ортақ терминдерді қалыптастыруда өте мұқият болу ләзім. Өйткені кейінгі жылдары қазақша атау-терминдерді жетілдіру, тілімізді байыту мақсатында асыра сілтеушілікке ұрынып қалатын жайттар белгілі. Жаңа технологиялар мен ғылымның ғарыштап дамуы барысында өзге тілдік атауларды сол күйінде қалдыру диаспора мен Қазақстан қазақтары арасында болашақта біртұтас ғылыми-мәдени қарым-қатынас орнықтырудың ғана емес түбегейлі ана тілімізді сақтап қалуымыздың кепілі» [5, 336 б.] дегендей ой айтады.

«Заңдық жауапкершілік» атты тарауда осы Ережеге қайшылық туғанда әкімшілік жазаға тартылатындығы жайлы айтылады. Алдымен ескерту белгіленіп, орындалмаған жағдайда бекітілген соммада айыппұл салынатындығы көрсетілген. Келіспеген жағдайда шағым түсіруге болатындығы да назардан тыс қалмаған.

«Қосымша» атты соңғы тарауда Ереженің жарияланған күннен бастап күшіне енетіндігі жазылған.

Тұтастай алғанда Ережеге оң баға беруге болады. Дегенмен құжаттар іс жүзінде шынайы жағдайды айқын көрсете алмайды, көбінесе оларда мемлекеттің идеалды түрдегі мақсаты сипатталады. Оған жоғарыда кейбір баптар бойынша келтірілген фактілер дәлел бола алады. Бұл тұжырымымызды соңғы деп айта алмамыз. Қытайдағы қазақтардың тілін әлі де болса толығырақ зерттеуді қажет етеді. Біздің сөз етіп отырғанымыз бір ғана Ереже төңірегіндегі мәселелер.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақ тілі. Энциклопедия. - Алматы: Қазақстан Республикасы Білім, мәдениет және денсаулық сақтау министрлігі, Қазақстан даму институты, 1998 ж. - 509 бет.

2 Исакова Х.Е., Сейітқұлова Г.Б. Студенттерге кәсіби бағдар беруде шет тілінің терминологиялық жүйесі // Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршысы, «Филология» сериясы, №2 (40), 2012 ж. 46-48 бб.

3 <http://www.xzbu.com>

4 Жанболат С. Ұлттың тілі мен жазуы ортақ болмай, біртұтас болуы қиын // «Айқын» газеті, 06.04.2012.

5 Қоңырбаева К.М. Қытай қазақтарының рухани-құндылықтық әлеміндегі өзгерістер // Орталық азияның қазақ диаспорасы: тарих – мәдениет – ескерткіштер Халықаралық ғылыми конференция материалдары. – Алматы: Елтаным, 2014. – 335-336 бб.

Б.Жонкешов¹

¹ Институт языкознания им.А.Байтурсынова, г.Алматы, Казахстан

А.Ахметулы²

²*Институт языкознания им.А.Байтурсынова, г.Алматы, Казахстан*

**Внеязыковые факторы в динамике языка казахов в Китае
(Положение о работе в области языка и письменности)**

Аннотация

Как известно, динамические показатели внутреннего развития языка наряду с лингвистическими факторами связаны также и с факторами экстралингвистическими. При упоминании об экстралингвистических факторах в первую очередь приходят на ум такие понятия, как общество, общественный строй, политика, проводимая в данном обществе по отношению к языку. Развитие общества оказывает влияние на развитие языка.

Тот факт, что казахи в Китае проживают среди представителей китайской нации либо размещаются по соседству с другими народами (уйгурами, дунганями, монголами и др.), не может не оказывать своего воздействия на их язык. Бесспорно, что осуществляемая китайцами по отношению к малочисленным национальностям языковая политика также относится к экстралингвистическим факторам. Мы хотим подчеркнуть, что основным экстралингвистическим фактором, влияющим на рассматриваемую нами динамику языка казахов в Китае, является «Положение о языке и письменности», поскольку оно является главным документом, на который опирается политика китайского народа, проводимая по отношению к малочисленным национальностям. Среди казахов Китая данный документ именуется «Положение о работе в области языка и письменности в Синьцзян-Уйгурском автономном районе».

В статье автор отдельно останавливается на указанных в данном Положении моментах, аргументируя ход его реализации конкретными примерами.

Ключевые слова: диаспора, динамика, экстралингвистический фактор, язык китайских казахов, языковой ландшафт, термин, дифференцирование, интегрирование.

B. Zhonkeshov

Institute of Linguistics named after A. Baytursynov, Almaty, Kazakhstan

A. Akhmetuly

Institute of Linguistics named after A. Baytursynov, Almaty, Kazakhstan

**Extralinguistic factors in the dynamics of the Kazakh language in China
(Regulations on work in the field of language and writing)**

Annotation

It is known that dynamic indicators of internal development of language along with linguistic factors are connected as well with extralinguistic factors. At a mention of extralinguistic factors first of all such concepts as society, a social order, the policy pursued in this society in relation to language occur. Development of society exerts impact on development of language.

The fact that Kazakhs live in China among representatives of the Chinese nation or take place in the neighbourhood with other people (Uyghurs, Dungans, Mongols, etc.) cannot make the impact on their language. It is indisputable that the language policy which is carried out by Chinese in relation to small nationalities also belongs to extralinguistic factors. We want to emphasize that the main extralinguistic factor affecting the dynamics of the Kazakh language in China that we are considering is the “Provision on Language and Writing”, since it is the main document on which the policy of the Chinese people is based on small nationalities. Among Kazakhs of China this document is called “The provision on work in the field of language and writing in Xinjiang Uyghur Autonomous Region”.

In this article, the author highlighted the points mentioned in the position, discusses the implementation of the specific examples.

Key words: diaspora, dynamics, extralinguistic factor, the language of Chinese Kazakhs, linguistic landscape, the term, differentiation, integration.